

kın şarabıyla mest olan kişinin vücudunu, sâkî ise insanda ilâhî aşkı uyandıran, gönül kadehine ilâhî aşk şarabını sunan kimseyi, mürşid-i kâmilî ifade eder. Şarap vb. remizlerle tasavvufî aşkı anlatan çok sayıda şiir yazılmıştır. İbnü'l-Fârîz'in *el-Şa-şîdetü'l-hamriyye*'si bu tür şiirlerin en meshurlarından biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, İstanbul 1317, s. 808; *Kâmus Tercümesi*, I, 315-318; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 449; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 203, 221; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Tahran 1338 hş., s. 507; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *'Avârîfû'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 507, 528, 542; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 724; a.e., Beyrut, ts., II, 551-552; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin*, Kahire 1403/1983, III, 63, 90-104, 318-328; Abdurrahman-ı Câmî, *Levâmî'* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1360 hş., s. 122-129; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 233; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng-i Lugât u İştlâhât u Ta'birât-ı 'İrfânî*, Tahran 1991, s. 498-503; Refik el-Acem, *Mevsû'atü muştalâhâtî'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 393-394.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ŞÜREYH b. HÂRİS

(bk. KÂDÎ ŞÜREYH).

ŞÜREY'İYYE

(الشريعية)

Allah'ın Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e hulûl ettiğini ileri süren aşırı Şii Şürey'i'nin (ö. II./VIII. asrın sonları [?]) görüşlerini benimseyen gâli fırka

(bk. GÂLİYYE; HULÛL).

ŞÛRNÛBÎ

(bk. ŞERNÛBÎ).

ŞÛRÛT ve SİCİLLÂT

(الشروط والسجلات)

Hukukî muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usulünü konu alan ilim ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "hukukî muameleleri kayıt altına almak üzere düzenlenen belge, sene" anlamındaki şartın çoğulu şûrût ile "yargı kararını içeren belge, ilâm, mahkeme defteri" mânasına gelen sicillin ço-

ğulu sicillât kelimelerinden oluşan bir tabirdir. İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren şûrût kelimesi, hem hukukî muamelelere dair yazılacak belgelerin düzenlenmesi esaslarını tesbit eden ilmi hem de bu alanda yazılan eserleri ifade etmek için kullanılmıştır. Literatürde ilmü's-şûrût ve'sicillât, ilmü't-tevsîk, ilmü'l-vesâik ve'sicillât, ilmü'z-kârî'l-hukûk, ilmü's-sakk, ilmü'l-mehâdir ve's-sicillât diye anılan şûrût ilminin İslâmî ilimler arasında seçkin bir yere sahip bulunduğu ve bu ilmin gereklerine uygun belge düzenlenmenin bilgi, sanat, kültür ve tecrübe işi olduğu belirtilmiş, müslüman toplumlarda bu işle uğraşma itibarlı bir meslek sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şartın "eşrât" (alâmetler) şeklindeki çoğulu ile (Muhammed 47/18) "sici" (büyük kâğıt) kelimesi (el-Enbiyâ 21/104) birer defa geçmektedir. Birçok âyette peygamberlere indirilen bildirim ve hükümleri içeren metinler / yazılar "kitâb" (çoğulu kütüb) ve "sahîfe" (çoğulu suhuf) kelimeleriyle ifade edilmiş, ilmin tesbit ve neşir vasıtası olan yazının, kalem, kâğıt, defter gibi yazı malzemelerinin öneminden bahsedilmiştir (meselâ el-Bakara 2/282; el-Kalem 68/1; el-İnfîtâr 82/11; el-Alak 96/1-5). Bu kelimeler ve türevleri hadislerde de geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şrt", "scl", "ktb", "shf", "klm" md.leri).

İslâmiyet'ten önce okuma yazma bilenlerin sayısı az iken Kur'an-ı Kerim'in teşvik ve Hz. Peygamber'in aldığı tedbirler sayesinde toplumda okur yazarların sayısında önemli artışlar meydana gelmiş, kısa zamanda yazının kullanımı yaygınlaşmıştır. Kur'an'da borç ilişkisinin ispatını kolaylaştıran hususlar üzerinde önemle durulmuştur (özellikle el-Bakara 2/282). Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren bazı kişiler hukukî muameleleri ücretsiz olarak yazıya geçirip belgelendirme işiyle tanınmaya başlamış, diğer taraftan davaların çoğalması kadılar aynı mesele hakkında verilen hükümler arasında doğabilecek çelişkileri gidermek için mahkeme kararlarını yazılı hale getirmeye yöneltmiştir. I. (VII.) yüzyılın ilk yarısından itibaren İslâm coğrafyasının genişlemesi, müslümanların çeşitli kültür ve medeniyet çevrelerine mensup topluluklarla yakın temas içine girmesi vb. etkenler hem hukukî muamelelerin yazıya geçirilmesine eskisinden daha fazla ihtiyaç duyulmasına yol açmış, hem de bunlarla ve bu kapsamda sayılan mahkeme kayıtlarıyla ilgili belgelerin dil, üslûp ve içerik yönünden yeni şartlara uygun biçimde düzenlenmesini gerektirmiştir. Böylece ilmü's-şûrût ortaya

çıkışmış, hukukî muamelelerle ilgili belgeleri düzenleme hizmeti serbest meslek şeklinde veya resmî görev olarak yerine getirilmiştir (ayrıca bk. HÜCCET; MAHKEME; NOTER). Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde belgeler daha ziyade tabaklanmış deriler, hurma dalları, hayvanların kükrek ve kaburga kemikleri gibi malzeme üzerine yazılıyordu. Emevîler'in sonlarına doğru belgelerin ince deri, kumaş ve nihayet kâğıda yazılması yaygınlaşmış, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid devrinden itibaren belgeler için kâğıt dışında zorlukla saklanabilen, kısa zamanda bozulabilen ve kolayca kazıntı ve silinti yapılabilen yazı malzemelerinin kullanımı yasaklanmıştır (Özcan, I, 178).

İlk tanımlarına Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'ade*'siyle (II, 60) Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unda (II, 1046) rastlanan ve kısaca "hukukî muameleler hakkında yargı önünde geçerli ispat vasıtası sayılabilecek yazılı belgelerin hazırlanış metodunu öğreten ilim" şeklinde tanımlanabilecek olan ilmü's-şûrûtun konusu yazıya geçirilip belgelendirilmesi açısından hukukî muamelelerdir. Bu ilmin asıl amacı muamelelerin yazılı belgelenebilmesi esnasında uyulması gereken kuralları öğretmek, diğer amacı ise üslûp ve içerik yönünden uygulama birliğini sağlayacak örnek form belgeler hazırlamaktır. Fakihler, bu ilmin belirlediği ilkeler çerçevesinde belge düzenlenmesiyle elde edilebilecek faydaları şu şekilde sıralamıştır: Hakların korunması, ileride meydana gelebilecek ihtilâfların önüne geçilmesi, ihtilâfın yargıya intikali halinde hakkın ispatının sağlanması, ticarî, iktisadî ve hukukî ilişkilerde güven ve istikrarın temini, fâsid akidlerin önüne geçilmesi (Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 167; Hâcibzâde, vr. 1^b). İlkelerinin bir kısmını fi-khtan, bir kısmını inşâ ilminden, bir kısmını da başta divan sistemi olmak üzere devletin resmî belge düzenleme esaslarından alan şûrût ilmi ayrıca toplumların örf ve âdetlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla bu ilim muâmelâtla ilgili hükümleri inceleme konusu yapması yönüyle fikhin, edebî metinlerin üslûp ve yazım kurallarını inceleme konusu yapması yönüyle de edebiyatın bir dalı şeklinde kabul edilmiştir. Fakihler şûrût ilmini öğrenmenin dinî hükmünün toplum açısından farz-ı kifâye, birey açısından mendup olduğu sonucuna ulaşmıştır (Karâfî, X, 152-153; İbn Ferhûn, I, 248).

Şûrût ilmi açısından özel öneme sahip başlıca kavram ve terimler şunlardır: 1. Muamele. Düzenlenecek belgelerin konu-

sunu bir hakkın kurulması, sona erdirilmesi veya düşürülmesi amacıyla yapılan ibrâ, vakıf, nikâh, talâk, vasiyet, bey', hibe, icâre, sulh, vekâlet, kefâlet gibi hukukî muameleler yanında yargılama hukukunda kendisine birtakım hukukî sonuçların bağlandığı dava, ikrar gibi irade açıklamaları oluşturur (bk. MUAMELE). Devlet başkanının veya temsilcisinin yaptığı arazi iktâ, kadî tayini, barış antlaşması gibi muameleler de bu ilmin kapsamında kabul edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre bu tür muameleler hakkında düzenlenen belgelere normal şürût belgelerinin özelliğini taşıdığı için "eş-şürütü's-sultânîyye" adı verilebilir (Özcan, I, 83). Yine kadıların vakıflara kayyım, velisi olmayan küçüklere vasî ve kendi alanlarındaki kamu işleri için memur tayini gibi işlemler hakkında düzenledikleri belgeler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Şürût eserlerinin asıl konusunu muamelelerin yazıya geçirilmesi sırasında uyulması gereken kurallar teşkil etmekle birlikte bazı eserlerde ayrıca ele alınan her muamelenin tanımı, rükün ve şartları hakkında kısa bilgi verilmektedir. Bazı şürût eserlerinde muamele türleri arasında ayırım yapılarak bir hakkın doğuşu, sona erdirilmesi ve düşürülmesi amacı taşıyan muameleler "şürût", yargılama hukuku alanına giren muameleler ise "mehâdir ve sicillât" başlığı altında incelenmektedir.

2. Kitâbetü'l-vesâik. Belgeleri yazım kurallarına uygun olarak ve hukukun aradığı biçimde düzenleme işidir. Aynı anlamda "kitâbetü's-şürût, akdüş-şürût, hıttatü'l-vesâik, kitâbetü's-sak, adalet" vb. terimler, davalarla ilgili tutanakları tutma ve mahkeme kararlarını yazma işini belirtmek için de "kitâbetü'l-mehâdir ve's-sicillât" tabiri kullanılır.

3. Şürütî / kâtip. Şürût ilminde uzman olanlara şürütî ve ehlüş-şürût dendiği gibi belge düzenleme işini üstlenen kişi için bunların yanında kâtibü'l-vesâik, sâhibü'l-vesâik, kâtibü's-şürût, müvessik, vessâk, vesâikî, kâtibü's-sak, sakkâk, adl, kâtibü'l-adl, kâtib-i adl, âkîd, muharrir, mukavelât muharriri vb. terimlere; mahkemede resmî belgeleri düzenleme işini üstlenen görevli için de kâtip, kâtibü'l-kâdî, muharrirü'l-mehâdir ve's-sicillât vb. tabirlere yer verilmiştir. Belge düzenleme işinin özel bir yetenek ve ehliyet gerektirdiğini dikkate alan fıkıh âlimleri bu işi ister özel ister resmî olarak yapacak kişide aranacak niteliklerin kadida arananlara yakın olduğunu belirtmiş, adalet vasfını taşıması ya-

nında başta muamelelerle ilgili hükümler olmak üzere fıkıh ve yazım kurallarını iyi bilmesi, sözleşme metinlerini okunaklı ve hatasız bir şekilde kaleme alabilmesinin lüzumunu ifade etmiştir. Şürütünin uyması gereken başlıca kurallar şunlardır: Besmele ve hamdeleden sonra tarafların kimlik ve adreslerini, muameleye ilişkin beyanlarını, ileri sürdükleri şartları ilâve ve eksiltme yapmaksızın kaydeder. İleride herhangi bir tahrif yapılmaması için belgede rakamları yazı ile yazar, satır aralarını fazla açmaz, satır sonlarını boş bırakmaz, metnin sonuna satır sayısını yazabilir. Bir mezhebin görüşünü esas alıp düzenlese bile diğer mezhebe mensup bir kadıya ispat vasıtası olarak sunulabileceğini dikkate alarak belgede mümkün mer-tebe diğer mezheplerin görüşlerine aykırı düşecek ibare ve hükümlere yer vermez. Kaleme aldığı metni taraflara ve şahitlere okur, itirazları olup olmadığını sorar ve itirazları yoksa metnin sonuna belgenin düzenlendiği tarihi yazar, şahitlere imzalatıp kendisi de imza eder ve belgeyi hak sahibine verir. Usulüne uygun biçimde düzenlenen bir belgenin unutmada halinde hatırlatma, inkâr halinde ispatlama gibi iki temel fonksiyonu vardır.

4. Şart. Muamelelere dair yazılan belgeyi (kitâb) ifade eder. Bu isimlendirmede şart kelimesinin "alâmet" anlamının esas alınmış olup muamelenin hükümlerini doğru ve güvenilir biçimde göstermesi, tarafları bağlaması, hakları güvence altına alması gibi özelliklere (alâmet) sahip bulunduğundan böyle adlandırılmıştır (Serahsî, *Uşûl*, II, 302-303; Abdülazîz el-Buhârî, IV, 1293; Celâleddin el-îmâdî, vr. 8^a). İlk dönem şürût eserlerinde bu belgelere yazılı olması sebebiyle kitab ve sahîfe dendiği gibi üzerine yazıldığı malzeme, muamelenin türü, işlevi vb. hususlara göre başka adlar da verilmiştir. Meselâ işlenmiş deri üzerine yazıldığı için "rak" ve "ruk'a", kâğıt vb. ince malzemeye yazıldığı için "varak", ispat vasıtası olarak kullanıldığı için "hüccet", hakkı güvence altına aldığı için "vesika", sorumluluk yüklediği için "ahd, uhde, kabâle", unutmada halinde borcun miktarını ve vadesini hatırlattığı için "zikrû'l-hak", şahitler imzalama sırasında ellerini bastıkları için "sak" denmiştir. Fakat zamanla bu kelimelerden bazılarında anlam genişlemesi olmuş, bazılarının kullanımı terkedilmiştir. Nitekim geç dönem fıkıh ve şürût eserlerinin bir kısmında şart teriminin eş anlamlısı olarak sadece kitab, zikr, hüccet, sak, vesika (Celâleddin el-îmâdî, vr. 8^a; Hâcibzâde, vr. 1^b),

bir kısmında hüccet, vesika ve sakkin (Molla Hüsrev, II, 512) zikredildiği görülmektedir. Osmanlı hukuk literatüründe kitâbü's-şart yerine şartnâme ve mukâvelenâme, belgenin konusunu belirtmek için vekâletnâme, kefâletnâme, ahidnâme, iktânâme vb. terimler, Tanzimat'ın ardından muameleleri hukuken belgeleyen yazılar için senet terimi kullanılmıştır. Bir muameleyi hukuken belgeleyen yazıda bulunması gereken kayıtlar şunlardır: a) **Muamele.** Muamelenin türüne göre belgelerde yer alacak bilgiler, ifade tarzları ve kullanılacak terimler farklı olabilir. Meselâ peşin bir alım satım muamelesine dair düzenlenecek belgede satılan mala (mebî'), bedele (semen), mebîn teslimine, bedelin ödendiğine dair bilgiler, varsa tarafların ileri sürdüğü şartlar ve muameleye ait diğer bilgiler kaydedilir. b) **Taraflar.** Yine muamelenin türüne göre taraflar bâyi' / müşteri, vekil / müvekkil, râhin / mürtehin vb. şekillerde nitelendirilerek her birinin adı, baba adı, mesleği ve ikametgâhı yazılır. Muamele ehliyet ve yetkisine sahip kişiler asâleten yahut vekâleten taraf olabilirken veli ve vasîler velâyet ve vesâyeti altındaki kişiler adına taraf olabilmektedir. c) **Şahitler.** Şahitlerin huzurunda hazırlanmayan bir yazı hukuken belge niteliğini taşımadığı için mahkemede ispat vasıtası olarak kabul edilmez. İsimleri ve imzaları belgede kayıtlı bulunan şahitler bu belgenin içeriğinin şahididir. d) **Şürütî / kâtip.** Metnin sonunda belgeyi düzenleyen şürütînin adı ve imzası yer almalıdır. Öte yandan Memlûkler gibi bazı İslâm devletlerinde mahkemelerde mahkeme kâtipleri veya resmen şahit diye görevlendirilen kişiler nikâh, bey', ibrâ gibi muamelelerle ilgili ikrar ve beyanları taslak halinde kaleme alıp kadının onayına sunuyorlar, onun gerekli düzeltmeleri yapmasının ardından metni temize çekiyorlardı. Hüccet, sak, vesika gibi isimlerle anılan ve bir nüshası Dîvânü'l-kâdî'de muhafaza edilen bu tür belgelerde mahkemenin adı ve yeri, kadının ismi, imzası, alâmeti ve mührü, kâtibin ismi ve hazır bulunan şahitlerin adları gibi kayıtlara yer veriliyordu.

5. Dîvânü'l-kâdî. Aslı görevi davaları karara bağlamak olan kadılara değişik dönemlerde hükümleri icra ve cezaları infaz etme, hukukî muameleleri belgeleme (noterlik), vakıflara nezaret etme, velisi olmayan yetimlerin, mahcûr ve müflislerin mallarını koruma gibi görevler de verilmeye nâib, zabıt kâtibi ve memurlar dışında idarî görevleri yürütmek için vasî, kayyım gibi vazifeliler tayin etme ve görev alanı-

na giren konularda yaptıkları her çeşit hukukî ve idarî tasarrufu yazılı belgeye bağlama mecburiyetinde kalmışlardır. Böylece her mahkemede kimetr (torba, kitaplık), harîta (çanta) ve sefed (sepet) adlı mahfazalarda saklanan bir dîvânü'l-kâdî (kadî arşivi, mahkeme sicilleri) meydana gelmiştir. Dîvânü'l-kâdînin ağırlıklı kısmı hüccet, mahzar ve sicil adı verilen belgelerden oluşmaktadır. Görevi sona eren kadî bu belgeleri yeni tayin edilen kadîya teslim eder.

6. Hüccet. Şer'î mahkemede ele alınan kazâî vak'a ile ilgili olarak "tarafardan birinin kadî huzurunda yaptığı ikrar ve diğerinin bu ikrarı tasdik ettiğini kayda geçiren, fakat hâkimin hükmünü içermeyen belge" demektir (bk. HÜCCET).

7. Mahzar. Fıkıh ve şürût literatüründe mahzar "tarafaların veya şahitlerinin hâkim huzurunda yaptığı ikrar, yemin veya inkârın yahut dava ile ilgili sunduğu bilgi ve delillerin kaydedildiği belge, dava tutanağı" anlamında kullanılmıştır. Her mahzar da davacı, davalı ve iki taraf arasında dava konusu olan mesele olmak üzere üç temel unsur bulunur. Mahkemenin adı ve yeri, kadının adı, alâmeti ve imzası, şahit ifadeleri ve düzenleme tarihinin de yer aldığı mahzarların konusu yargı alanına giren her türlü kazâî vak'adır. Osmanlılar'da Tanzimat'ın ardından dava tutanakları ayrıca "zabt-ı deâvî cerîdeleri" adı verilen defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Gaip olup vekili de bulunmayan bir kimse aleyhine açılan davada hâkimin davacıyı ve şahitlerini dinledikten sonra davaya ilişkin beyan ve bilgileri yazıp gaip kişinin ikamet ettiği belde hâkimliğine gönderdiği mektup da (kitâbü'l-kâdî ile'l-kâdî, el-kitâbü'l-hükmî) mahzar hükmündedir. Mahzar kelimesi zamanla farklı mânalar kazanmış, özellikle Osmanlı muhitinde "resmî makamlara şikâyet, talep, teşekkür vb. hususlar için sunulan çok imzalı arzuhal" anlamında kullanılmıştır (bk. ARZUHAL; MAHZAR).

8. Sicil / İ'lâm. Sözlükte "yazılı sayfa, büyük kâğıt, defter" gibi anlamlara gelen sicil fıkıh ve şürût literatüründe "hâkimin yargılama sonucunda davalının ikrarına veya yeminden kaçınmasına yahut şahitlerin beyanına dayanarak verdiği hükmü içeren belge" demektir. Bazı fakihlerin sicil ve mahzar kelimelerini birbirinin yerine kullandığı, bir kısım fakihlerin de davalının ikrar veya yeminden kaçınmasına binaen verilen hükmü içeren belgeye -sak / hüccet anlamında olmak üzere- mahzar, şahitlerin beyanlarına dayanarak verilen

hükmü içeren belgeye de sicil adını verdiği, ayrıca fıkıh ve şürût literatüründe hüccet ve vesika kelimelerinin sicil ve mahzar belgelerini kapsayacak biçimde kullanıldığı görülmektedir (Molla Hüsrev, II, 512). Mahzardaki bilgi ve deliller esas alınıp düzenlenen her sicilde davayı kazanan (mahkûmun leh) davayı kaybeden (mahkûmun aleyh) ve hüküm konusu (mahkûmun bih) olmak üzere üç unsur bulunur. Bu belgede ayrıca mahkemenin adı ve yeri, kadının adı, alâmeti ve imzası, kâtibin ve şahitlerin isimleri ve düzenleme tarihi yer alır. İki nüsha olarak düzenlenen mahzar ve sicillerin birer nüshası mahkemede kalır, diğer nüshalar hak sahibine verilir, gerektiğinde diğer tarafa da verilir. Zamanla sicil kelimesi bir yönden anlam değişikliğine, diğer yönden anlam genişlemesine uğramıştır. Nitekim Osmanlı hukuk literatüründe Tanzimat'tan sonra taraflara verilen sicil nüshasının karşılığında i'lâm terimi kullanılmış, kadıların taraflara verdikleri i'lâm ve hüccetlerle görevleri gereği tuttukları kayıtları içeren defterlere -dîvânü'l-kâdînin karşılığı olarak- sicil / sicillât (kadî sicilleri, şer'iyye sicilleri) adı verilmiştir. Bazan i'lâm, ma'rûz, hüccet, emir, ferman gibi belge türlerinden her biri ayrı bir deftere, bazan da karışık biçimde bir deftere kaydedilmiştir. Osmanlı dönemine ait şer'iyye sicilleri içerisinde birçok kayıt türü bulunmakta, mahkemede işlemler sonucu oluşan kayıtlar yanında İstanbul'dan gelen belge sûretleri de yer almaktadır.

Belgelerin Dili ve İspat Değeri. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren hukukî muamelelere dair belgelerle mahkeme kararları Arapça kaleme alınmaktaydı. Sonraki devirlerde Farsça ibarelere de yer verilmiş (*el-Fetâva'l-Hindiyye*, VI, 160-190), Osmanlılar'da yaklaşık XVII. yüzyıldan itibaren Türkçe yazılmaya başlanmıştır. Fıkıh âlimleri yazının yazıya benzeyebileceği ve belgenin tahrif edilebileceği gerekçesiyle bu tür belgelerin ispat vasıtası olabilmesi için ikrarla veya âdil şahitlerin tanıklığıyla pekiştirilmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varmıştır. Fakihlerin çoğunluğu kadının, yazıyı tanısa bile evrakta tahrifat yapıldığından emin olamayacağı için içeriğini hatırlamadığı bir davaya ilişkin verdiği eski hükmünü şahit olmaksızın onaylayıp yürürlüğe koyamayacağını söylemiştir. Ancak Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel istihsânen kadıların kendi sorumlulukları altındaki mühürlü bir arşivde saklanan sak veya sicillerle şahitsiz amel edebi-

leceği kanaatindedir. Şâfiî mezhebindeki bir görüş de böyledir. Sonraki dönem Hanefî literatüründe örfen muteber olan hükümdar beratları, tapu kayıtları, kadî ve vali menşurları, eski vakıf senetleri, eman-nâmeler, esnaf ve tüccarların kendi el yazılarıyla tuttıkları muhasebe defterleri gibi yazılı delillerin doğruluklarına dair şahit aranmaksızın ispat vasıtası kabul edileceği belirtilmiştir. *Mecelle*'de, bir hâkim tarafından usulüne uygun biçimde düzenlenen ve sahte olma ihtimali bulunmayan i'lâm ve senetle şahit olmaksızın amel edilebileceği belirtilmiştir (md. 1821), yazılı delillerle ilgili maddeler de (md. 1606-1612) bu esasa göre düzenlenmiştir (ayrıca bk. HÜCCET).

Literatür. Şürût kurallarının toplum hayatıyla yakın ilişkisi ve pratik hayatta duyulan ihtiyaç sebebiyle konunun bazı fıkıh ve edebü'l-kâdî kitaplarında ayrı bölümler halinde ele alınmasıyla yetinilmemiş, bu hususta müstakil eserler yazılmaya başlanmış, giderek şürûtla ilgili zengin bir hukuk nazariyesi ve literatürü oluşmuştur (İbnü'n-Nedîm, s. 292-344; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1046; Özcan, I, 183-200). Fıkıh mezheplerinin bölgesel planda da olsa yargı birliğini ve hukukî istikrarı sağlama gibi bir fonksiyon ifa etmesi, hukukî muamelelere ilişkin belgelerin yazımını üstlenenlerin bunları belirli bir mezhep disiplini içinde düzenlemesi şürût türü eserlerin mezheplere göre yazılmasını gerektirmiştir. Bu eserler, şürûtla ilgili aslî ve tâli konulara bütün halinde yer verme ve uygulamaya yönelik bilgi ve örneklendirmeler içermeye yönelik dikkati çeker. Kaynaklarda şürût ilminin öncüsünün Ebû Hanîfe olduğu ve bu alanda telif edilen ilk eserlerin de Hanefî fakihlerine ait bulunduğu kaydedilir. Şürût türünün gelişmesinde Şâfiî ve Mâlikî fakihlerin önemli, Zâhiriyye ve Taberiyye fakihlerinin kısmî katkılarının bulunduğu, Hanbelî fakihlerin ise bu konuda fazla mesai harcamadığı görülmektedir. Hanefî mezhebinde şürût ilminin temel konularını ayrıntılı ve sistematik biçimde kaleme alan ilk fakihin bazı kaynaklarda Yûsuf b. Hâlid es-Semî (Zirikî, VIII, 228), bazılarında ise Hilâl b. Yahyâ el-Basrî (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1046) olduğu belirtilir. Tabakat kitaplarında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Zeyd Ahmed eş-Şürûtî, İbn Semâa et-Temîmî, Yahyâ b. Eksem, Hassâf, Bekkâr b. Kuteybe gibi âlimlerin şürût türünde eser yazdıkları zikredilmekle birlikte bunlardan hiçbiri zamanımıza ulaşmamıştır. Bu dal-

da günümüze kadar gelen eserlerin ilki Ebû Ca'fer et-Tahâvî'ye (ö. 321/933) aittir. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Hâkim es-Semerkindî'nin *Kitâbü's-Şürû't ve 'ulûmî's-şukûk* (nşr. Ahmed Câbir Bedrân, Kahire 1427/2006), Celâleddin b. Muhammed el-İmâdî'nin *Ğurerü's-şürû't ve durerü's-sümû't* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 722) ve Mehmed b. Eflâtûn er-Rûmî'nin *eş-Şukûkû's-Ser'îyye* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2697) adlı eserleri bu türün diğer örnekleridir. Zahîrüddin Hasan b. Ali el-Merginânî ve Kâdî Celâleddin er-Riğadmûnî, Necmeddin en-Nesefî gibi âlimlerin de bu dalda kitaplarının bulunduğu kaydedilir. Mâlikî mezhebinde İbn Lübâbe, Ferec b. Seleme el-Kurtubî, Muhammed b. Hâris el-Huşenî, Mûsâ b. Ahmed el-Yahsubî el-Kurtubî gibi âlimlerin konuyla ilgili eserlerinin yanı sıra Muhammed b. Ahmed el-Attâr'ın *el-Veşâ'îk ve's-sicillât*, İbnü'l-Hindî'nin *el-Veşâ'îk ve's-şürû't*, Ahmed b. Muhammed et-Tuleytî'nin *el-Muķnî' fî 'ilmi's-şürû't* (nşr. Francisco Javier Aguirre Sadaba, Madrid 1994), Ebû'l-Hasan el-Mutayyî'nin *en-Nihâye ve't-tamâm fî ma'rifeti'l-veşâ'îk ve'l-ahkâm*, Ebû İshak İbrâhîm b. el-Hâc el-Gırnâtî'nin *el-Veşâ'îku'l-muhtaşara* (nşr. Mustafa Nâcî, Rabat 1987), Ali b. Yahya el-Cezîrî'nin *el-Maķşadü'l-mahmûd fî telhîşî'l-ukûd* (nşr. Asuncion Ferreras, Madrid 1998) adlı kitapları zikredilebilir. Şâfiî mezhebinde Kerâbisî, Müzenî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah es-Sayrafî, Ebû İshak el-Mervezî gibi âlimlerin eserlerinin yanı sıra İbn Habîb el-Halebî'nin *Keşü'l-mürû't 'an meħâsini's-şürû't*, Minhâcî'nin *Cevâhirü'l-ukûd ve mu'inü'l-kuğât ve'l-muvaķķî'in ve's-şühûd* (I-II, Kahire 1955) adlı kitabı da anılabilir. Tabakat kitaplarında Dâvûd ez-Zâhirî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi fakihlerin de şürû't dalında eser yazdıkları kaydedilmektedir. Osmanlılar döneminde telif edilen sak mecmuaları şürû't türündeki eserlerin devamı ve örnekleri sayılabilir. Ruhi Özcan, Joseph Schacht, Emile Tyan, Jeanette Wakin, Vâil B. Hallâk (Wael B. Hallaq) gibi araştırmacılar şürû't ilminin tarihî gelişimini, diğer hukuk sistemleriyle ilişkisini, fıkıhın teorik hükümlerinin pratik hayata geçirilmesindeki etkisini ve belli başlı konularını farklı açıdan ele alarak eleştirel çalışmalar yapmışlar, böylece toplumların ticarî, iktisadî, hukukî ve içtimâî yapısı hakkında önemli bilgi ve belgeleri içeren kadî sicillerinin ve şürû't türü eserlerin tanıtılmasını sağlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, VI, 222; Tahâvî, *Das Kitâb adkâr el-huķuķ war-ruhûn aus dem al-Ġâmi' al-kabir fîs-sürüt des Ebû Ġa'fer Ahmed İbn Muhammed et-Taħâvî* (nşr. J. Schacht), Heidelberg 1927; a.mlf., *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sale from Taħâvî's Kitâb al-shurüt al-kabir* (ed. J. A. Wakin), Albany 1972; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât*, s. 309-310; Cessâs, *Ahkâmü'l-Ġur'ân*, I, 484-485, 535-536; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts., s. 292-344; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 92; XXX, 167-209; a.mlf., *Üşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, II, 302-303; Celâleddin el-İmâdî, *Ğurerü's-şürû't*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 722, vr. 8*; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1397-98/1977-78, III, 105; IV, 72-73, 405; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 73, 75, 155-160; İbn Ebû'd-Dem, *Edebu'l-ķazâ* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1404/1984, II, 184, 263-265; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. M. Bû Hubze), Beyrut 1994, X, 152-153, 375, 376, 400, 406; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, IV,1293; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IX, 1-6; Necmeddin İbrâhîm b. Ali et-Tarsûsî, *el-'İlâm bi-muštalahî's-şühûd ve'l-hüķ-kâm*, Süleymaniye Ktp., Kadizâde Mehmed, nr. 119, vr. 1^a, 20*; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebşîratü'l-hüķkâm* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1406/1986, I, 44, 248, 282-287; İbn Haldûn, *Muķaddime*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübârâ), s. 224-225; Alâeddin et-Trablusî, *Mu'inü'l-hüķkâm*, Kahire 1393/1973, s. 93-95; Molla Hüsrêv, *Düererü'l-hüķkâm*, İstanbul 1300, II, 511, 512; Alâeddin Ali b. Ebû Bekir b. İbrâhîm b. Muhammed b. Müflih, *Risâle fî'l-amel bi'l-hu-tüt 'inde'l-hüķkâm 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdurrahman b. İbrâhîm el-Matrûdî, *Mecelletü'l-Buħûsî'l-İslâmiyye*, sy. 46 içinde), Riyad 1416/1996, s. 299-324; Minhâcî, *Cevâhirü'l-ukûd ve mu'inü'l-kuğât ve'l-muvaķķî'in ve's-şühûd* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Kahire 1374/1955, I, 11-12; Taşköprizâde, *Miftâħu's-sa'ade*, II, 60; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuħfetü'l-muħtâc*, Kahire 1315, I, 33; X, 131-144, 156, 267-269; Şirbînî, *Muğni'l-muħtâc*, IV, 282-293, 390, 402, 450; Buhûtî, *Keşşâfü'l-ķinâf*, VI, 312-320, 367-370; Keşfü'z-zunûn, II, 1046; el-Fetâva'l-Hindîyye, VI, 160-389; Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, *Bi-dâatü'l-hüķkâm fî ihkâmî'l-ahkâm*, Süleymaniye Ktp., Fâtiħ, nr. 2273, vr. 1^b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muħtâr*, IV, 245; V, 435-437, 468; VI, 92; Ali Haydar, *Düererü'l-hüķkâm*, İstanbul 1316, IX, 139-144, 151, 161, 217-219, 242-243; *Türk Hukuk Lügati*, Ankara 1944, s. 134, 202, 309; E. Tyan, *Le notariat et le régime de la preuve par écrit dans la pratique du droit musulman*, Beyrut 1945, s. 13-40, 46-48; Ali Himmet Berkî, *İslâm Şeriatında Kaza*, Ankara 1962, s. 53-60; Ebû's-Şitâ b. Hasan el-Gâzî, *et-Tedrib 'ale'l-ve-şâ'îki'l-'adliyye* (nşr. Ahmed Gâzî el-Hüseynî), Rabat 1964, I, 1-5; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, s. e-f; J. A. Wakin, "Written Documents in Islamic Law", *Actas do IV Congresso de Estudos Arabes e Islâmicos*, Leiden 1972, s. 347-354; Ruhi Özcan, *el-Hâvî fî Şürûti't-Taħâvî* (yüksek lisans tezi, 1972), Câmîatü Bağdâd, I, 15-39, 60-70, 83, 178, 183-200; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstilâhlar*, İstanbul 1973, s. 328-329; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 273-276; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 228; Resul Tosun, *İslâm Hukukunda Mahkeme Sicilleri ve İspat Gücü* (yüksek lisans tezi, 1986), MÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-36; Zâfir el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hüķm fi's-şer'â ve't-târîhi'l-İslâmî*, Beyrut 1407/1987, II, 371, 399-407, 427-435, 504; Muhammed b. Abdullah el-Âmir, *'İlmü's-şürû't fi'l-fıķhi'l-İslâmî ve taḫḫâḫüḫ fi kitâbâti 'adli'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye* (yüksek lisans tezi, 1411/1991), Câmîatü Ümmi'l-ķurâ, s. 5-10; Hacer Kontbay, *Endülüs'te Şürüt İlmî* (yüksek lisans tezi, 2009), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 57-100; Wael B. Hallaq, "Model Shurüt Works and the Dialectic of Doctrin and Practice", *Islamic Law and Society*, II/2, Leiden 1995, s. 109-134; Muharrem Önder, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Şürüt İlmî", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008, s. 391-395; W. Heffening – [Coşkun Çoķok], "Şart", *İA*, XI, 350; Pakalın, III, 61, 210; "Tevşîk", *Mv.F*, XIV, 134-139; "Sicil", a.e., XXIV, 190-196; "Şak", a.e., XXVII, 47-48.

FAHRETTİN ATAR

eş-ŞÜRÛTÜ'L-ÖMERİYYE

(الشروط العمرية)

Hz. Ömer tarafından
zimmiler hakkında konulduğu
ileri sürülen şartlar.

Hz. Ömer'in hilâfeti esnasında Irak ve İran'ın, Suriye, Ürdün, Filistin ve Mısır'ın fethi tamamlanmış, müslümanlar büyük bir gayri müslim nüfusla meşgul olmak durumunda kalmıştı. Barış veya savaş yoluyla bu fetihleri gerçekleştiren kumandanlar, ele geçirilen şehir yahut bölgelerde yaşayan gayri müslimlerin başta cizye vergisi olmak üzere hak ve mükellefiyetlerini tayin ve tesbit edip onlarla anlaşmalar yapmışlar, bunları Hz. Ömer'in onayına sunduktan sonra yürürlüğe koymuşlardır. Kudüs'ün teslim anlaşması, Kudüslüler'in teklifi dolayısıyla oraya giden ve şartları bizzat belirleyen Hz. Ömer tarafından imzalanmıştır. Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ı, Belâzürî'nin *Fütûħu'l-büldân*'ı ve Taberî'nin *Târîħ*'i gibi kaynaklarda yer alan bu şartlara, bir kısmı benzer veya aynı olan esaslar yanında çoğu zimmilerin aleyhine bazı şartlar içeren ve Hz. Ömer'e nisbet edilen bir metin bazı muahhar kaynaklarda ve bilhassa bazı fıkıh kitaplarında "eş-şürütü'l-Ömeriyye" veya kısaca "eş-şürüt" yahut "ahidnâme-i Ömer" adıyla yer almaktadır.

Ebû Abdullah İbn Mende'nin *Ġarâ'ibü Şu'be* adlı eserinde geçtiği söylenen (Müt-takî el-Hindî, IV, 503-504) ve iki sayfa kadar olan bu metin Beyhakî (*es-Sünenü'l-kübârâ*, IX, 202), İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî (*Sirâcü'l-mülûk*, s. 110-111) ve İbn Asâkir'in (*Târîħu Dimaşk*, II, 174-179) eserlerinde kaydedilmiş, daha sonraki müellifler tarafından da nakledilmiştir. Hz. Ömer'e izâfe edilen metnin bir kısmında şehirler-